

Formula tonorum – retorska vježbica drevnih isusovaca

Posvećeno prof. Zlatku Crnkoviću, jubilarnom prvaku HNK

Predrag BELIĆ

I. Originalni latinski tekst:

Formula tonorum

/1/ (*Narratio; paccate:*) Vix dum genus humanum e Conditoris sui manibus prodierat, cum peccati labe primi parentis nostri culpa infectum atque infinitis demersum est malis. Sed Jesus Christus per misericordiam suam nunquam satis praedicandam, e coelorum summo, ubi ab Angelis, ab Archangelis et ab universa curia coelesti adorabatur, in haec imma descendere dignatus est, ut te, ingrater homo, ab aeterna pernitie liberaret.

/2/ (*Compassio:*) Aspice, Christiane! Aspice Deum et Salvatorem tuum, qui tui causa formam servi suscipiens, acerbissima tormenta subire non dubitavit.

/3/ (*Amor:*) O bonitatem infinitam! O amabilissime Jesu! Quis te coëgit mortem crudelissimam oppetere, nobis ut redderes vitam?

/4/ (*Vehementia et indignatio:*) O duri torpescentesque mortales! Quotquot estis somno peccatorum sopiti, expergiscimini tandem et audite Jeremiae prophetae vocem:

»Scito et vide,
quia malum et amarum est,
reliquisse te Dominum Deum tuum.
Abjecisti jugum meum;
dirupisti vincula mea,
et dixisti:
Non serviam!«

/5/ (*Interrogatio et adhortatio:*) Ergo qui cadit, non resurget? /**/ Et qui aversus est, non revertetur?/**/

/6/ (*Amor et commiseratio:*) Non attenditis, non, inquam, attenditis, quam multi vestrum ruunt in exilium /**/ exitum /**/ sempiternum?

/7/ (*Precatio:*) Deflete, ergo, deflete vestra omniumque peccata, ut et in hac vita gratiam invenire possitis /**/inveniatis/**/ apud Deum et gloriam mereamini in futura. Amen.

II. Hrvatski prijevod

Uzorak (za vježbanje) raznolikosti govornikovih glasova

1/ (*Pričanje, mirno:*) Jedva je ljudski rod izišao iz ruku svoga Stvoritelja, kad ga zarazi grešna krivnja našeg praoca pa se on sroza u bezbroj zala. Ali Isus Krist po svome milosrđu – koje se ne može nikad dovoljno propovijedati – udostojao se da s vrha nebesa, gdje su mu se (kao Bogu) klanjali anđeli i nadanđeli i sav nebeski dvor, siđe u ovu krajnju niskost /nizinu/, kako bi tebe, nezahvalni čovječe, od vječne propasti oslobodio.

2/ (*Sučut:*) Pogledaj de, kršćanine! Pogledaj na Boga i Spasitelja svoga, koji se zbog tebe – uzevši obličje roba – nije ustručavao podnijeti najžešće muke.

3/ (*Ljubav:*) O neizmjerne li dobrote, premili Isuse! Tko li te prisili da čezneš za najokrutnijom smrću, samo da nama podaš život?

4/ (*Žestina /bijes/ i zgražanje:*) O tvrdokornih li i okrutnih smrtnika! Ma koliko li vas već uspavao duboki san grijeha, trgnite se napokon iz tog teškog drijemeža i počujte glas proroka Jeremije:

*Znaj i promatraj
kako je zlo i gorko,
što si ostavio
Gospoda, Boga svoga!
Odbacio si jaram moj,
poraskidao okove moje
i rekao:
»Neću da /ti/ služim!«*

5/ (*Pitanje i pobuda:*) Tko pada, zar se ne može dići?

/**/ Tko je zalutao, zar se ne može vratiti? /**/

6/ (*Ljubav i smilovanje /sučut/:*) Zar vas ne dira, velim, zar vas ne dira to, što tako mnogi od vas srljaju u propast /vjeko/vječnu? /**/varijanta: srozavaju se/**/

7/ (*Molba:*) Oplakujte dakle, oplakujte svoje grijeha i grijeha sviju, da i u ovom životu nađete milost kod Boga i zaslužite slavu u budućem. Amen.

III. Pogovor prevoditelja

1. Latinski original preuzet je iz knjige *Sve na veću slavu Božju. Zbirka molitava i duhovnih vježba, običajnih u novaštvu D.I.* Tiskano kao rukopis samo za članove DI. IHS Zagreb. Tisak Antuna Scholza, 1911., str.128–129.

2. Knjiga je ugledala svijetlo dana iste godine kad je ustanovljen novicijat Hrvatske misije DI, a koju je opet kao ovisnu o Austrijskoj provinciji DI kanonski podigao general Reda F.X. Wernz godine 1909. i već sljedeće 1910. povećao »Dalmacijom«. Tako se u jednoj upravnoj cirkumskripciji nađoše redovničke zajednice (»kuće«) u Zagrebu, Travniku, Sarajevu, Splitu i Dubrovniku, dakle u cijeloj *Hrvatskoj trojednici* i k tomu

još BiH! Pravna dakle integracija koja nije dotada, koliko je meni poznato, bila uspješna na raznim područjima ni političkim silama ni Crkvi! Dalmacija je politički–administrativno bila pod zapadnom, austrijskom polovinom Dvojne monarhije, BiH je bila orijentirana na obje polovine, a Zagreb pod nagodbeno modificiranom Ugarskom.

3. Ova *trojednička širina* = *horizontala* može značiti da je retorska vježba, koju evo ovdje prevodimo s latinskog na hrvatski, bila namijenjena budućim propovjednicima u Hrvatskoj misiji (poslije viceprovinciji pa provinciji) DI, njenim crkvama ali i brojnim drugim crkvama po hrvatskim dijecezama itd. Nu spomenuta prvotna ovisnost o Austrijskoj provinciji želi nas podsjetiti i na *dubinsku vertikalnu i korijensku usmjerenost* mladih, budućih propovjednika. Oni su svoju apostolsku angažiranost i gorljivost napajali ili imali napajati na istom apostolskom izvorištu i svetačkim predajama tzv. *Stare Družbe* tj. one pred ukinuće Reda (1773). Taj kontinuitet izražavaju imena predšasnica Hrvatske misije DI, iz kojih je ova tijekom XIX. st. i nastajala.

Kad je naime 1773. papa Klement XIV. ukinuo Družbu Isusovu po cijelome svijetu, Red se ipak održao, bar neko vrijeme u Šleskoj /Schlesien, »Slonsk«/ a trajno u carevini Rusiji do ponovne, opće uspostave 1814. *Breve* ukinuća (1773) nije se ondje smio promulgirati, jer su nekatolički vladari tih zemalja (tj. u Šleskoj Pruski kralj Fridrik II., evangeličke – Augsburške – konfesije, a u Rusiji, povećanoj I. diobom Poljske 1772., pravoslavna carica Katarina II.) uskratili svoj »placetum regium« za pravovaljanost promulgacije zakona. I jednom i drugom nekatoličkom vladaru dobro su dolazile isusovačke – i to besplatne – škole. Tako se u njihovim »novostečenim« zemljama mogla lakše ostvarivati dalekovidna politika »prosvjećenog apsolutizma«: što više dobroškolovanog stanovništva, to veća proizvodnja, a otuda i veći porezi, jačanje vojne sile (ali i dosljedno mogućnosti novih osvajanja!). Pape (Pio VI. i VII.) najprije su šutke, a onda i glasno odobravali postojanje »bjeloruske DI«, kojoj su se stali priključivati sa Zapada mnogi – zbog općeg ukinuća – »eksjezuiti«. Kad je giljotina Francuske revolucije 21. siječnja 1793. smaknula kralja Louisa XVI., a 16. listopada iste godine i kraljicu Mariju Antoanetu, te poslije bezbrojnih drugih dokaza »čovječnosti«, nove »religioznosti«, »slobode, jednakosti i bratstva«..., Bourbonci (koji su najviše bili pridonijeli ukinuću) sada su se stali preobraćati od negdašnjih neprijatelja DI u njene odlučne branitelje i zaštitnike. Tako se, pravno povezana s Bjeloruskom provincijom, DI mogla sasvim zakonito pojaviti 1803. u Engleskoj provinciji, 1806. kao Provincija Italije u Papinskoj državi (Sv. Josip Pignatelli u Rimu + 1811.) i u »Obje Sicilije« (Napuljsko kraljevstvo), i to ovdje na molbu Burbonca(!) Ferdinanda IV. Isusovci smatraju providnosnim onaj svoj četrdesetogodišnji boravak u Rusiji za vrijeme općeg ukinuća (1773–1814), kad su se – prema kraju tog razdoblja – u Crkvi na Zapadu prilike promijenile njima u korist tako da ih izgon iz carske Rusije 1820. nije uništio u cjelini, koju je papa Pio VII. nekoliko godina prije (tj. 1814.) bio ponovno uspostavio

po cijelome svijetu. Dio isusovaca prognanih iz Rusije našao je utočište i u Carevini Austriji. Tamošnja je njihova organizaciona ili upravna jedinica (»provincija«), od koje vuče izravnu lozu i današnja Hrvatska Provincija DI, tijekom sljedećih devet desetljeća (1820–1909) imala ove naslove, a koji odrazuju nutarnju i vanjsku povijest reda:

Godine 1820. *Provincia Albae Russiae*, *Provincia Galiciana* (1822–1832), *Provincia Galiciano–Austriaca* (1833–1838), *Provincia Austriaco–Galiciana* (1838–1848), *Provincia Austriaco–Hungarica* (1871–1909), *Provincia Austriae* (1909–...) i *Provincia Hungariae* neovisna (1909–...). Godine 1909. nastaje i *Missio Croatiae*, koja će do 1918. ovisiti o Austrijskoj provinciji. Tada (točnije 1919. zbog teritorijalnog povećanja: Ljubljana, Skoplje) Hrvatska Misija DI postaje samostalnom *Viceprovincijom Jugoslaviae*. Ova se 1941. službeno (po o. generalu Ledóchowskom) preimenuje u: *Provincia Croatiae* (do danas), samo što se 1963. u njoj formira *Districtus Sloveniae*, koji je g. 1969. postao samostalnom *viceprovincijom*, a g. 1983. neovisnom *Provincijom Sloveniae* (33. GK).

Ova je podulja historijska nota (»vertikalna«) stavljena ovamo da korisnik uoči nadahnutost ove vježbe /FT/ duhom *Stare Družbe*. Red je od vremena svog Osnivača pa dalje veoma cijenio i profanu *retoriku* (»poganskih« govornika: 4. i 5. razred »gimnazije« – Demosten, Cicero...) i *homiletiku* (kršćansko propovjedništvo: za vrijeme studija teologije – Zlatousti, Augustin...). U tom su se razdoblju mladi isusovci, tzv. »školastici«, vježbali i ovom *formulom tonorum* (*skraćeno: FT*), i to na latinskom jeziku koji su oni vrlo dobro znali, neki gotovo kao svoj materinski jezik!

Tko je autor FT? Na žalost, uza sve čeprkanje po priručnim izvorima, nije mi pošlo za rukom otkriti ga: ni *Ars dicendi* – odlična teorija govorničtva (496 stranica) od neoskolastika Josepha Kleutgena – ni velika bibliografija DI do kraja 19. st. od Carlosa Sommervogela (više od 10 volumina in folio), – ni *Jesuitenlexikon* od Ludwiga Kocha itd. ne dadoše mi nikakva svjetla za rješenje tog problema. Jedino sjećanje na živu tradiciju koju sam kao »školastik« nekako usvojio kod retorike i govorničkih vježbi pod vodstvom oo. Maksa Horrmanna, Slavka Lončara, Karla Leopolda i dr. brani moje uvjerenje da je naša FT nastala u »Staroj Družbi«. A zašto bibliografije ne daju ni autorova imena? Možda je FT u Družbinu »javnost« ušla kao *anonimni spis* (samo dvije straničice u zagrebačkom molitveniku za novake DI: *Sve na veću slavu Božju* (str. 128–129). Nije isključeno da je FT – po nalogu poglavara – sastavio koji darovitiji školastik, koji se u duhu redovničke poniznosti odrekao imena. Žao mi je što u nedostatku izvora, vremena i sila nisam u stanju dati bolji odgovor. Nadam se da će to učiniti uz pomoć moderne znanstvene tehnike koji mlađi subrat.

FT nije nipošto gotova propovijed: ona je možda samo vrlo, vrlo kratak izvadak iz velikih, koje su u baroknom i klasicističkom razdoblju znale trajati jedan sat pa i dulje! (Bourdalous, Segneri...).

U ovom se izvratku nalaze najvažnije »rubrike« o tzv. »tonusu« tj. o načinu glasa, kako bi propovijed bila slušaču što preglednija, privlačnija, uvjerljivija, življa i djelatnija (uspješnija). Moglo bi se reći da su u FT same riječi (tj. »tekst«) *tijelo govora* u kome se vježba mladi retor, dok su one rubrike o načinu tonusa, samoga glasa (npr. »jednostavno pripovijedanje«, »žestina«, »sućut«...) *duša istoga govora*. Kako su se u stara vremena propovijedi držale napamet a nisu se čitale (kao nerijetko danas), to nam je valjalo čitavu FT najprije »nabubati« napamet. To je ujedno bio oblik neoprostive vježbe pamćenja za mlade isusovce, tzv. *exercitium memoriae*.

Ipak bubanje napamet FT ima i negativnih strana. Jedna je dosadnost i mehaničnost, kad svaki član klase retora odnosno homiletičara, na vježbi recitira jedan te isti tekst. Zato je moj kolega o. Ante Katalinić 1946. zamolio i umolio od našeg moderatora *eloquentiae sacrae* o. Karla Leopolda da mu dopusti (namjesto FT) »s unkcijom« recitirati, jedan drugi ali ljepši i simpatičniji tekst. Katalinić je izabrao kratko i poznato ali i vrlo značajno mjesto iz poslanice Kol 1,15–20 o Kristovoj metahistorijskoj i soteriološkoj transcendenciji. Svjetujem da i vi izaberete sebi kakav zgodan i impresivan tekstić (ili više njih) iz biblijske, druge religiozne ili čak čisto profane literature u tome smislu, kako bi vam mogao poslužiti u kojem sastavku. Pogledajte misaone i srdačne stihove u opusu pjesnika: Izidora Poljaka, Milana Pavelića, Vladimira Nazora, Mije Škvorca i dr.

4. Latinski je tekst iz spomenute knjižice *Sve na veću slavu Božju* vjerno prenesen ovamo, jedino su mu pridodani – olovkom anonimnog lektora i korektora (u jednom primjerku Knjižnice »Juraj Habelić«) označeni – jezični i teološki ispravci i dopune. One su u ovom izdanju ovako označene: */**/...* (tj. pridodani, ispravljeni tekst) */**/*.

5. Marginalne (rubne) brojeve /1–7/ dodao je prevoditelj kako bi olakšao posao onima koji se vježbaju na latinskom tekstu, ali u tom jeziku nisu baš »sasvim kod kuće«.

6. Predlažem da tekst FT – ili koji drugi koji ste izabrali – prepisete (odnosno fotokopirate) i prije učenja napamet (ili prije javnog čitanja) s olovkom u ruci priredite *ad hoc*: npr. označite gdje treba brže govoriti, gdje polaganije, gdje naprotiv sasvim polako a pri tom važne stvari jako istaknuti. Gdjekada treba sasvim kratkim predahom rastaviti riječi koje svršavaju odnosno (i) počinju skupinama sibilantnih konzonanata. To vrijedi naročito kada nam se služiti mikrofonom. Inače nas slušatelji mogu krivo razumjeti: »...igla s neba navješćuje«, »... mač i stoka, braćo!«, »svinje ga traže« namjesto: //i //glas //s//neba... Mač//iz//toka... svi// njega// traže...

Priređivanje s olovkom u ruci teksta za javno čitanje ili deklamiranje mora očistiti tekst od sviju možebitnih (pa i materijalnih, tj. sadržajnih) pogrešaka. (...) Tekst za javnost treba dobro, dobro – i sadržajno i formalno – pregledati. To je smisao one uredbe koja se zove *censura praevia* (prethodni pregled s prosudbom): više očiju više vidi!

Još bih samo podsjetio da u toj pripravi teksta »s olovkom u ruci« valja onome koji ne pozna dobro pravilnih hrvatskih književnih naglasaka, za sumnjiva mjesta pitati one koji to znaju savršeno. Na žalost, tu bi čovjek imao premnoga *desiderata* kad u medijima sluša ne samo službene *speakers* nego i izlaganja propovjednika, teologa, političara, umjetnika, športaša...

U toj reviziji gotovoga teksta treba dobro pogledati ne samo da ne bude povrijeđena istina nego i ljubav! Premda možda objektivno neki od slušatelja i zaslužuju određenu čudorednu prosudbu (*censuram morum*), ipak ih nikada, ama baš nikada nemojte nazivati čedomorcima, koljačima, komunjarima, pljačkašima poštenog naroda, preljubicima, poslušnicima masonerije i sl.! Jer kršćanski propovjednik naviješta *to euangelion* – tj. utješnu poruku Boga koji je *bogat milosrđem* (Ef 2,4) pa zato ne smije takvim psihološki negativnim apriorizmima zatvarati srca spasonosnom obraćenju ili bar počecima obraćenja!

I na kršćanskog bi se idealnoga govornika morale primijeniti prekrasne slike iz Deuteroizajijine Prve pjesme o Sluzi Gospodnjem: *...On ne više, on ne diže glasa, niti se čuti može po ulicama. On ne lomi napuknutu trsku niti gasi stijenj što tinja* (Iz 42, 2–3). Nemojte govoriti da je teško, katkada čak preteško paziti na sve to: i na formu i na sadržaj. Teškoće su u propovjednikovu životu zato da se svladaju! Stoga se traži krepost, krepčina, duhovna jakost. Još su pretkršćanski teoretičari retorike tražili od govornika *ethos*, karakternost, uvjerenje u ono što on javno govori. »Pectus est quod facit disertum« tj. junačke, iskrene, za dobro oduševljene grudi /možda bolje: srce/ čini govornika (uspješno) govorljivim! Tko zna, ne bi li se u tom kontekstu moglo govoriti o nekoj natprirodnoj »pretvorbi porođajnih muka« propovjednikovih u čudo obraćenja slušatelja? (»Adimpleo quae desunt passionum Christi«: usp. Kol 1,24). U 20. i 21. stoljeću mladi (pa i stariji) govornici moći će sebe, zahvaljujući elektronskim izumima, slušati i gledati pa tako ispravljati ono što – u inače već dobro sastavljenom govoru – loše zvuči. Ne znam što li sve obećavaju *multimedia* današnjoj i »sutrašnjoj« retorski nadobudnoj omladini. Ali svakako treba htjeti, žrtvovati se i obilno koristiti sve što nam napredak tehnike na tome području pruža ili će još nezamislivo pružati. Vjerojatno će nastati novi tip propovijedi ili, tko zna, kako će se već ona tijekom 21. st. zvati.

Autor ovog pogovora želi vama, zlatna mladeži, herojske ustrajnosti i potpunog uspjeha. Vodio vas pri tome onaj isti Duh Družbe Isusove kojim su nadahnuta vaša starija subraća tridesetih i četrdesetih godina oduševljeno pjevala (u kompoziciji o. S.K. Flodina) pripjev pjesme *Ognjevit bojni poklik baci Ignacij, borac Svevišnjeg* (tekst Milana Pavelića):

*Poštenje branit i vjeru pravu
Gospodin Isus zove nas:
/:Sve, sve na veću Božju slavu
i neumrlih duša spas!:/*

(*Magnificat*, Zbirka crkvenih pjesama, Zagreb 1931., str. 361).